

תוכן העניינים

י א **שלמי תודה**

1	מבוא
1	אידיאולוגיה פנים-יהודית
3	הוגים שונים ואידיאולוגיה אחת
4	המרת יהודי ספרד כתלייה באידיאולוגיה
5	למה חמשת המומרים האלו?
7	מבנה הספר

פרק ראשון: בין אשכנז לספרד: על חשיבות האידיאולוגיה

11	בהמרת יהודי ספרד
15	המומרים המרכזיים
26	מומרים שונים
27	על זרם המומרים האידיאולוגים בכללותו
31	סיכום

פרק שני: פילוסופים, מקובלים ורבנים אחרים שהמירו את דתם

32	פטרוס אלפונסי (משה הספרדי)
35	אבנר מבורגוס (אלפונסו דה ג'ודליד)
36	פבלו דה סנטה מריה (שלמה הלוי)
60	ג'רונימו דה סנטה פה (יהושע הלורקי)
77	פדרו דה לה קבלריה
84	סיכום
96	

פרק שלישי: השילוש וההתלבשות אצל המומרים

100	פטרוס אלפונסי (משה הספרדי)
103	אבנר מבורגוס
114	

182	פבלו דה סנטה מריה (שלמה הלוי)
188	ג'רונימו דה סנטה פה (יהושע הלורקי)
191	פדרו דה לה קבלריה
198	סיכום

201	פרק רביעי: ביקורות המומרים על מצוות התורה
202	פטרוס אלפונסי (משה הספרדי)
207	אבנר מבורגוס (אלפונסו דה ולדוליד)
213	פבלו דה סנטה מריה (שלמה הלוי)
217	ג'רונימו דה סנטה פה (יהושע הלורקי)
220	פדרו דה לה קבלריה
223	סיכום

225	פרק חמישי: אנטישמיות של יהודים: יחסם של המומרים ליהודים
225	האם אפשר להגדיר את יחסם של המומרים ליהודים כשנאה עצמית?
227	פטרוס אלפונסי (משה הספרדי)
229	אבנר מבורגוס (אלפונסו דה ולדוליד)
234	פבלו דה סנטה מריה (שלמה הלוי)
238	ג'רונימו דה סנטה פה (יהושע הלורקי)
240	פדרו דה לה קבלריה
242	סיכום

	פרק שישי: בין פילוסופים למתפלספים: מי היו הפילוסופים
244	האבן-רושדיים שהמירו את דתם
246	בין פילוסופים למתפלספים
248	המצב קודם המאה הארבע עשרה
250	ביקורתם של הפילוסופים על המתפלספים
251	ר' יצחק פולקר
254	ר' יוסף אבן-כספי
255	ר' משה מנרבון
257	ר' לוי בן-אברהם
258	התנצרותם של המתפלספים

סיכום: אידיאולוגיית השמד: בין פוליטיקה למטפיזיקה –

260

תמונת ראי ליהדות

261

דחייה ומשיכה

**נספח: סיכום דעות המומרים המרכזיים בנוגע לשילוש
ולהתלבשות והשוואתן לעמדתה הרשמית של הכנסייה**

264

הקתולית

266

ביבליוגרפיה

266

ספרות מקור

266

מומרים

267

יהודים

268

נוצרים ומוסלמים

269

פגאנים

270

ספרות מחקרית

291

מפתח

מבוא

ספר זה דן בהגותם הדתית של חמישה מומרים ספרדים שהתנצרו בין תחילת המאה השתים עשרה לתחילת המאה החמש עשרה: פטרוס אלפונסי, אבנר מבורגוס, פבלו דה סנטה מריה, ג'רונימו דה סנטה פה ופדרו דה לה קבלריה. כל חמישתם עברו לנצרות בהיותם לכל המוקדם בגיל העמידה¹ ולאחר שהיו ידועים בקהילה היהודית. על כל אחד מהם נכתב מחקר, אם רב אם מעט, המנסה לנתח את תפיסתו הדתית, לתאר את חייו, את הפולמוס שלו עם היהדות ולפעמים גם את ההגות הנוצרית הייחודית שפיתח. בספר זה אנסה גם אני לנתח את הפרטים השונים של הגותם ואת תפיסותיהם הדתיות של המומרים ולשחזר את הסיבות שהביאום להמרה. במקרים מסוימים אסכים עם מחקרי קודמי ובמקרים אחרים אחלוק עליהם. אבל לא בנקודות האלו נמצא חידושו העיקרי של הספר.

חידושו העיקרי הוא בניסיון לראות במומרים האלו שותפים לפרויקט ייחודי: יצירת אידיאולוגיה פנים-יהודית ייחודית המיועדת להביא להמרת כלל היהודים ולהתבוללותם בחברה הנוצרית הספרדית. לכן אדון בכל אחד מפרקי הספר בפן אחר של הגותם מתוך השוואה וניסיון לראות את המשותף להם ואת המבדיל ביניהם. לדעתי יש יתרון בנקודת מבט זו מכיוון שהיא מאפשרת להבין טוב יותר את הגותו הייחודית של כל מומר. יתרה מזו, היא מציגה לראשונה את המומרים כזרם פעיל ביהדות הספרדית ומאפשרת בכך להבין טוב יותר לא רק את הגותו של כל מומר אלא גם את השפעתה המצטברת של כלל אידיאולוגיית השמד על יהדות ספרד.

לפיכך יש לגעת תחילה בכמה שאלות חשובות המסבירות את נקודת המבט הזאת. כמובן שאוכל במבוא לגעת רק בראשי הדברים. בסיכום הספר אביא את הנימוקים המפורטים, המתבססים על הניתוחים המופיעים בגוף הספר.

1 אין מידע מוצק וודאי בנוגע לגיל המדויק שבו המירו פטרוס אלפונסי וג'רונימו דה סנטה פה את דתם.

אידיאולוגיה פנים־יהודית

המומרים פעלו לאחר המרתם כהוגים נוצרים ולכן תמוה לכאורה לקרוא למפעלם 'אידיאולוגיה פנים־יהודית'. גם כתיבהם מוזכרים בדרך כלל בצוותא עם כתבי מסיונרים נוצרים אחרים, ופעמים רבות נימוקיהם דומים.² נוסף על כך, רובם (למעשה, כולם חוץ מאבנר מבורגוס) כתבו בלטינית,³ שפה שרוב היהודים לא קראו, ולכן הייתה השפעתם על החברה היהודית עקיפה בלבד.

למרות זאת, לדעתי מוצדק לדבר על תפיסתם של מומרים אלה כעל אידיאולוגיה יהודית, מכמה סיבות: ראשית, המומרים – בניגוד למסיונרים, שנולדו נוצרים – לא תיארו בספריהם נימוקים תיאורטיים שליטו בתקווה להביא להמרת היהודים.⁴ כפי שאראה בפרקים השונים של הספר, הם תיארו את דרכם אל מה שהם ראו כאמת הנוצרית. דרך זו הייתה דרכם של יהודים ספוגים בספרות היהודית הדתית ובשאלות ובתמיהות העולות מספרות זו. ככל הנראה איש מהם לא הכיר היטב קודם המרתו את הספרות הנוצרית הדתית ורובם מעולם לא באו במגע מעמיק עימה (פרט לפבלו דה סנטה מריה). לפיכך, המרתם לנצרות הייתה יותר דחיית היהדות ומשיכה אל עבר נצרות מדומה, שהקשר בינה לבין הנצרות של הנוצרים היה פעמים רבות רופף למדי.⁵

שנית, ניווכח לדעת שהמניע לכתיבתם של המומרים היה פעמים רבות האחריות שחשו לגורל אחיהם היהודים שנותרו בחשכה ולא ראו את אור הגאולה הנוצרית. כאן שיחקה זהותם היהודית העצמית של המומרים תפקיד חשוב לא רק ביכולתם לדבר עם היהודים אלא בעיקר ברצונם לשכנעם בצדקת דרכם.

שלישית, בנוגע לטענה שרוב המומרים כתבו לטינית ולכן התכוונו בעיקר לקוראי שפה זו ולא ליהודים, שלא קראו אותה. טענה זו חשובה מכיוון שהיא הייתה פתח לטענה שכל כתיבתם של המומרים הייתה אפולוגטית ושמטרתה הייתה להוכיח לבני דתם החדשה את נאמנותם לנצרות.⁶ אכן ישנה גישה מחקרית הרואה בכלל החיבורים שנכתבו בלטינית חיבורים שמטרתם הראשונית פנים־

2 בעיקר עם כתבי ההבראיסט הדומיניקני ריימונדס מרטיני.

3 ג'רנימו כתב גם בלטינית וגם בספרדית.

4 או לשכנע נוצרים מלידה בעדיפות הנצרות או ביתרון פרשנות כזו או אחרת לה.

5 נקודה זו חשובה מכיוון שהיא יכולה לשמש בסיס לתובנה המשליכה על הבנתם של תהליכים רבים של המרה תרבותית. לכן אחזור אליה בהרחבה בסיכום. שם אטען שבתהליכי המרה בכלל, הגורם הדוחה משמעותי יותר מאשר הגורם המושך, שמהותו מוגדרת אף בעיקר על ידי הכוח הגורם הדוחה.

6 על נושא זה עיינו היימס, לול ואבנר.

נוצרית (באותו אופן, מטרת החיבורים שנכתבו עברית היא לשיטתם בעיקר פנים-יהודית). יש היגיון רב בגישה זו. יהודים לא קראו על פי רוב לטינית (ונוצרים לא קראו עברית), וסביר ביותר שהיו לחיבורים פולמוסיים גם מטרת פנימיות. למרות זאת אני חושב שכדאי למתן את המסקנות האלו במידה ניכרת, בעיקר בכל הקשור לספרים שחיברו מומרים בלטינית. בימי הביניים, ספרים היו מוצר יקר הרבה יותר מאשר היום. אין זה סביר שיהודי (או נוצרי) ירכוש במיטב כספו ספר שמטרתו לשכנעו להמיר את דתו, ודאי לא מתוך עניין בלבד. בניגוד לכך, ויכוחים דתיים היו נפוצים למדי. לכן סביר להניח שאותם הוגים שכתבו חיבורים פולמוסיים התכוונו שקהל היעד שלהם יהיה בני דתם המבקשים ללמוד כיצד להתווכח עם בני הדת היריבה (ולכן לובשים חלק ניכר מן הספרים האלו צורה של דו-שיח פולמוסי) ושפעילות השכנוע תיעשה באמצעות ויכוח על פה – בדרך כלל בשפה המקומית – ולא באמצעות קריאה של בני הדת האחרת בחיבור עצמו. לכן, גם אם ספרות הפולמוס לא נועדה באופן ישיר לבני הדת המתחרה, היא נועדה גם אליהם, באופן עקיף. לפיכך, גם אם ביקש מומר בעיקר להשפיע על קוראים יהודים היה כדאי לו לכתוב את ספרו בלטינית ולקוות שקוראים נוצרים ישתמשו בטענותיו בעת פולמוס עם יהודים.⁷ אנו אכן רואים שמומרים שכתבו לטינית זכו לכתבי יד רבים (בעיקר פטרוס אלפונסי) ולמהדורות לא מעטות. בניגוד לכך, רוב ספריו של אבנר מבורגוס, שכתב עברית, לא שרדו כלל בשפה זו אלא בתרגום לספרדית, וגם חיבוריו ששרדו בעברית קיימים בכתב יד בודד בלבד.

הוגים שונים ואידיאולוגיה אחת

כפי שנראה במשך הספר, המומרים היו שונים זה מזה, ותוכן הגותם היה שונה בתכלית. חלקם באו מרקע פילוסופי יותר וחלקם כלל לא עסקו בפילוסופיה. היו בהם אלו שהיו קרובים יותר לתורת הקבלה (פדרו). גם מקרב אלו שנמשכו לעיסוק הפילוסופי, חלקם היו קרובים יותר לעמדות ניאואפלטוניות ובעלי ידע אריסטוטלי (אבנר) וחלקם היו קרובים יותר לחוגי הכלאם הערבי (פטרוס אלפונסי).

למרות זאת אפשר לדעתי לדבר על אידיאולוגיה משותפת לכולם, משתי סיבות: ראשית, התוצאה שאליה ביקשו להגיע הייתה זהה – המרת היהודים. לפיכך אין מדובר בעמדה פילוסופית משותפת לכולם אלא באידיאולוגיה של שמד

7 על המוטיבציה הפנים-יהודית של חלק מן המומרים אנו יכולים ללמוד גם מן העובדה שהם עצמם עסקו בפולמוסים על פה עם יהודים.

משותפת לכולם. אראה בהמשך הספר שחלק מן הנימוקים להמרה היו זהים, ובנוגע אליהם אפשר לדבר בכירור על השפעותיהם של המומרים המוקדמים על אלו המאוחרים; שנית, דווקא הרבגוניות בעמדותיהם הפילוסופיות של המומרים אפשרה את העמקת אידיאולוגיית השמד בחלקים השונים של יהדות ספרד. לו היו המומרים באים כולם מרקע הגותי אחד (פילוסופים אבן-רושדיים למשל⁸) הייתה השפעת אידיאולוגיית השמד מצומצמת לאותו זרם מחשבתי. דווקא הרבגוניות בעמדותיהם המטפיזיות והדתיות של המומרים, לצד הדמיון בביקורתם על היהדות, אפשרה לאידיאולוגיית השמד שהם יצרו לחדור לכלל החברה היהודית ולגרום לאנשים בעלי נטיות פילוסופיות, קבליות – או אף ליהודים שחיפשו את כוונת הכתובים – להמיר את דתם בהמוניהם.

המרת יהודי ספרד כתלויה באידיאולוגיה

רוב יהודי ספרד לא המירו את דתם לאחר ניתוח פילוסופי או הגותי מעמיק ונטול השפעות חיצוניות. מדובר באנשים שהיו שונים מאוד זה מזה בהשכלתם וביכולותיהם ההגותית, ויותר חשוב, היו נתונים תחת לחץ כלכלי, חברתי ולפעמים גם פיזי אלים במיוחד מצד החברה הנוצרית כדי להביא להמרתם. נוסף על כך אין כלל ספק בעובדה שרוב היהודים שהמירו דתם לא קראו ולו אחד מחיבורי המומרים שאנתח כאן, ולכן, הטענה בדבר התלות של המרת חלק ניכר מיהדות ספרד במפעלם של המומרים האידיאולוגיים עלולה להישמע משונה. לניסיון להוכיח שאכן הייתה השפעה של האידיאולוגיה של המומרים על שאר חלקי החברה היהודית אקדיש את הפרק הראשון של ספרי. כאן אביא הסבר כללי ללא ראיות היסטוריות התומכות בו. אין בכוונתי לטעון שסיבות כלכליות, חברתיות ואחרות לא שיחקו תפקיד חשוב בהמרת יהודי ספרד. טענתי מצומצמת הרבה יותר: לדעתי, גם לאידיאולוגיה היה תפקיד חשוב בכך, לצד הגורמים האחרים. גם אם מופעלים על אדם לחצים כבירים לנקוט פעולה – קל וחומר פעולה דרסטית בעלת השלכות כבדות משקל כהמרת דת (צריך לזכור שעל פי רוב, בתנאי ימי הביניים היה זה צעד שאין ממנו חזרה) – קשה לו מאוד להסתכל על עצמו ולהגיד שהוא נגרר אחר לחץ חיצוני כבד, בעל כורחו או עקב חולשה. קל הרבה יותר לאמץ עמדה אידיאולוגית התומכת בצעד זה ולהגיד (לעצמו

8 לביקורת על העמדה הרואה בפילוסופיה האבן-רושדית סיבה להמרה ההמונית בספרד אקדיש תשומת לב להלן בפרק הראשון.

ולאחרים) שהצד המהנה יותר מבחינה חברתית וכלכלית הוא גם הצד הנכון מבחינה פילוסופית, דתית ואידיאולוגית. אידיאולוגיות (ובתוכן ההגות הדתית על זרמיה השונים) אינן מתקיימות באותה עוצמה בקרב כל חלקי החברה. יש תמיד קבוצה קטנה של משכילים המשקיעה את מיטב מרצה וזמנה כדי ליצור תפיסה עקיבה ונכונה, ולצידה אנשים אחרים העוסקים בדרך כלל בדברים אחרים. השפעת האינטלקטואלים על החברה עובדת לדעתי כמין פירמידה אשר בה הדעות חודרות מן הקודקוד אל הבסיס. אידיאולוגיות נוצרות בקודקוד, ואין ספק בכך שהן משתנות בדרכן אל הבסיס. רוב האנשים שאינם מקדישים חלק ניכר מזמנם להגות אוחזים בדעות שונות ולפעמים סותרות הבאות ממקורות שונים בלי לעבור תהליך של התאמה.⁹ אבל אנשים אלו צריכים את האינטלקטואלים כדי ליצור את המרכיבים השונים של תפיסתם הלא עקיבה.

בספר זה אצביע על היווצרות אידיאולוגיית השמד באמצעות ניתוח עמדותיה של קבוצה קטנה למדי של אינטלקטואלים יהודים שהתנצרו. אינני טוען שרוב היהודים הושפעו ישירות מכתביהם או אימצו עמדה כזו או אחרת של אחד המומרים. אבל העובדה שהייתה בספרד אידיאולוגיית שמד זמינה 'על המדף' של החברה היהודית סייעה ללא ספק לאנשים שביקשו להמיר את דתם להצדיק את עצמם באופן אידיאולוגי. הם יוכלו בעת הצורך לאמץ חלקים שונים של המבנה ההגותי של מומר כזה או אחר או לצרף מרכיבים שונים של אידיאולוגיות השמד שהסתובבו על פה בסביבותיהם.

למה חמשת המומרים האלו?

למה לא להרחיב את הדיון ולנתח את עמדות מומרים אחרים כגון פבלו כריסטיאני, ניקולס דונין (שניהם מפרובנס) או פאולוס מרדיה (שהמיר את דתו באיטליה)? הסיבה לכך היא שאני מבקש לדון באקלים תרבותי ייחודי ולצמצם את הדיון לספרד בלבד. בספרד הייתה המרה המונית בסוף המאה הארבע עשרה ובתחילת המאה החמש עשרה, ובה אפשר להצביע בבירור על שורה של מומרים

9 דוגמה טובה לכך היא העמדה של חלק ניכר מן האנשים שלא אל אין גוף אבל הוא נמצא בכל מקום למרות הסתירה המובנית בין הדברים האלו (על כך ראו משנה תורה, הלכות יסודי התורה א, שם מציין הרמב"ם שמקום הוא תואר של גוף, ולכן, אם לאל אין גוף אי אפשר לייחס לו מקום). דוגמה נוספת, המתקיימת בחלק ניכר מבתי הכנסת, היא אמירת הטקסט הקבלי 'לשם ייחוד' בתחילת התפילה וסיכום שלושה עשר העיקרים של הרמב"ם ('יגדל אלהים חי') בסופה.

שכתביהם של הקודמים השפיעו על המאוחרים שבהם. למרות הקרבה בין ספרד לפרובנס, האקלים התרבותי שם היה שונה, וכלל לא ברור עד כמה השפיעו המומרים הספרדים על עמיתיהם מפרובנס, ולהפך. נוסף על כך, חיבוריהם של דונין ושל פבלו כריסטיאני אינם מאפשרים דיון עומק בעמדותיהם הדתיות. פבלו כריסטיאני לא כתב שום ספר, ומידת מעורבותו בכתיבת הדו"ח הלטיני של ויכוח ברצלונה אינה ברורה לגמרי. דונין רק ביקר את התלמוד, וכמעט בלתי־אפשרי לנסות להוציא ממכתבו לאפיפיור עמדה חיובית כלשהי על הנצרות.

בניגוד לכך, ארבעה מן המומרים שבהם אדון: פטרוס אלפונסי, אבנר מבורגוס, פבלו דה לה סנטה מריה ופדרו דה לה קבלריה, כתבו ספרי פולמוס מקיפים המאפשרים להתרשם מעמדותיהם הדתיות ולשחזר את השכלתם היהודית. בנוגע לג'רונימו הסיפור מורכב יותר, מכיוון שגם כתביו – בדומה לאלו של דונין – עוסקים כמעט אך ורק בביקורת היהדות, והרבה פחות מכתבי המומרים האחרים, בתיאור חיובי של הנצרות. למרות זאת, בגלל קרבתו הרבה לפבלו דה סנטה מריה ותפקידו בוויכוח טורטוזה אנסה להוציא מחיבוריו את המיטב. עם זאת, בחלק מהפרקים (בעיקר בפרק השלישי) אדון פחות בעמדתו ויותר בעמדת ארבעת המומרים הנותרים.

פאולוס מרדיה נולד אומנם באראגון, וככל הנראה שימש בה רב, אבל המרתו התרחשה רק לאחר מעברו לאיטליה. לפיכך, סיפור המרתו הוא חלק מההיסטוריה של המרות הדת באיטליה של הרנסנס ולא מזו של ספרד של ימי הביניים. כמוכן שלא אדון בדעות אנשים שהמירו דתם כשהיו ילדים (כמו ילדיו של פבלו דה סנטה מריה, ובעיקר בנו אלונסו דה קרתג'נה). מטרת הספר היא להיווכח כיצד יהודים שהיו שקועים בתרבות היהודית ונמנו עם הנהגתה החליטו להמיר את דתם ואף יצרו אידיאולוגיית שמד שאותה הפיצו בקרב אחיהם לשעבר. אידיאולוגיה זו השפיעה רבות על היהודים דווקא מכיוון שיוצריה היו מנהיגים יהודים שהחליטו מרצונם החופשי להצטרף לנצרות מסיבות אידיאולוגיות. דעותיהם של בני הדור השני (או של הילדים שהמירו דתם) ואף של בניהם שייכות לסיפור אחר לחלוטין, המראה כיצד השפיעה על הוגים וכותבים נוצרים מלידה (או מילדותם) הידיעה בדבר מקורם היהודי. ניתוח כזה עשוי אכן להיות מרתק, אבל הוא נושא למחקר שונה.

מבנה הספר

בפרק הראשון אוכיח את חשיבותה של אידיאולוגיית השמד להבנת ההמרה ההמונית של יהדות ספרד. הטענה המרכזית המופיעה בו היא שאם משווים את המצב בספרד למצב ברוב התפוצות היהודיות בגולה, ובעיקר לתפוצה האשכנזית – אשר גם בה היו היהודים חשופים לרדיפות וללחץ מצד הנוצרים להמיר את דתם – מוצאים שספרד ייחודית בזרם הרבנים שהמירו את דתם. מכיוון שרק בספרד הייתה התנצרות המונית בקנה מידה כה בולט, ייחוד זה צריך בהחלט להיות חלק מההסבר להמרה ההמונית.¹⁰ בפרק זה אסקור סקירה קצרה של פועלם של המומרים המרכזיים שבהם אדון בשאר הספר ושל התגובות היהודיות אליהם. שם אדון גם בהסברים השונים שניתנו במחקר עד כה לתופעת ההמרה בספרד. בייחוד אדון בהסברים האידיאולוגיים.

בפרק השני ייעשה ניסיון לשחזר את תפיסתם של המומרים קודם שהמירו את דתם, בעיקר על בסיס הכתבים שכתבו לאחר ההמרה (כשיש חומר נוסף, כמו במקריהם של אבנר, של פבלו ושל ג'ונימו, הוא כמובן יילקח בחשבון). הנחת העבודה תהיה שהמומר השתמש בכל ידיעותיו כדי לנסות לשכנע את היהודים להמיר את דתם, ושאת מרבית ידיעותיו על היהדות רכש בתקופה היהודית של חייו. לפיכך, אם נמצא באילו כתבים השתמש נוכל לדעת מה הייתה השכלתו היהודית. למשל, אם אבנר השתמש במיטב הספרות הפילוסופית היהודית (כולל חיבורים ערביים או פגאניים שתורגמו לעברית או לערבית) וכמעט לא השתמש בקבלה, אפשר להניח שהשכלתו הייתה השכלה של פילוסוף יהודי. ולהפך, אם פדרו עשה שימוש נרחב בכתבי המקובלים אבל כמעט לא ציטט פילוסופים הוא היה ככל הנראה מקובל (או לכל הפחות קרוב לחוגי המקובלים) קודם המרתו.

בפרק זה אבחן גם מה היה יחסו של המומר לאותם כתבים לאחר המרתו. איזה צד של היהדות הגדיר כיהדות נכונה (קרי, זהה לנצרות) ואיזה צד של היהדות ראה כשגוי. שם אתמקד ביחסם של המומרים השונים לכתבי הרמב"ם או לספרות הקבלה. תוצאות המחקר הן שישנה התאמה בין עמדתו של המומר קודם המרתו לעמדתו אחריה. פילוסופים יהודים שהמירו דתם (כמו אבנר) הגדירו את היהדות האמיתית (קרי, הנצרות) כפילוסופית. אבנר עשה מאמץ רב כדי למצוא בכתבי הרמב"ם את סודות הנצרות. בניגוד לכך הגדיר את הקבלה כיהדות לא נכונה. ולהפך, פדרו ביקר את הרמב"ם במילים חריפות במיוחד בזמן שמצא את סודות

10 אתיחס כמובן לטענות נגד נימוק זה, כגון האמירה שהמרות הדת של הרבנים היו חלק מתופעת ההמרה הכללית ולכן אינן יכולות לשמש הסבר לתופעה.

הנצרות בקטעים מספר הזוהר או בספריו של ג'יקטיליה. המרתו של המומר לא הייתה אפוא מהפכה הגותית אלא תוצאה של התפתחותו הדתית וההגותית קודם המרתו.

הפרקים השלישי והרביעי משמשים יחידה בפני עצמה. בפרק השלישי נעשה ניסיון להבין כיצד תיארו המומרים את הנצרות שאליה הצטרפו, ובפרק הרביעי נעשה ניסיון להבין את ביקורתם על היהדות שעזבו.

בפרק השלישי אנסה להבין את עמדות המומרים השונים בשני נושאים תיאולוגיים בולטים: השילוש וההתלבשות. בחרתי בשני נושאים אלו כדוגמה לעמדותיהם הדתיות מכיוון שאלו הנושאים העיקריים החוזרים בכתבי כלל המומרים, הנושאים שכולם מקדישים להם תשומת לב מיוחדת. זאת בניגוד לחטא הקדמון, ללידת הבתולים ולסקרמנט המיסה, שהם נושאים חשובים אבל בולטים פחות ולכן חלק גדול מן המומרים לא הקדישו להם תשומת לב מיוחדת. בפרק זה אראה שאין כלל קשר בין עמדותיהם בנושאים אלו ושפרט לפבלו, שאר המומרים לא הגדירו את השילוש בדרך המקובלת בספרות הנוצרית של זמנם.

בפרק הרביעי אציג סקירה של ביקורת המומרים על היהדות, ובעיקר, ביקורתם על קיום המצוות. הסיבה להתמקדות בנושא זה נעוצה בכך שזהו נושא חשוב במיוחד, החוזר בכל חיבורי המומרים ולכן יכול לשמש בקלות נושא להשוואה. כאן, בניגוד לפרק הקודם, אראה שישנו דמיון רב בין טיעוני המומרים השונים והשפעה ברורה של האחד על האחר.

מסקנת שני הפרקים האלו היא שהגדרת הנצרות הייתה שונה מאוד אצל כל מומר, בעוד הגדרת היהדות – ובעיקר מרכזיותן של המצוות בה – הייתה משותפת לכולם, וכך גם הביקורת עליה. לכן אקבע שכוח הדחייה מן היהדות היה המכנה המשותף של אידיאולוגיית השמד שפיתחו המומרים, בעוד המשיכה אל הנצרות לבשה צורות שונות. דווקא הרבגוניות במסר המטפיזי לצד הדמיון במסר המעשי (ואולי אף הפוליטי במובן הרחב של המילה) אפשר את קליטתה של אידיאולוגיית השמד בכל רוחבה של החברה היהודית. מקובלים, פילוסופים ואנשים שלא התעסקו בזה או בזה יכולים היו להזדהות עם אותו מסר מעשי ולברור להם טיעונים מטפיזיים משתנים שתאמו את השקפתם.

בפרק החמישי אנסה להבין את מניעי המומרים בפעילותם המסיונרית. אשתדל גם לבחון אם ועד כמה ניסו להיעזר בחברה הנוצרית השלטת (על מנגנוניה הכנסייתיים והמדינתיים) כדי ללחוץ על היהודים להמיר את דתם, איזה סוג של לחץ עודדו ומה היה יחסם לפרעות ולפעולות של גורמים אנטישמיים בחברת הרוב הנוצרית. מה היה יחסם להפעלת אלימות פיזית או לחץ חוקתי על היהודים כדי לעודדם (או לחייבם) להמיר את דתם לנצרות. אשאל גם אם ועד

כמה אפשר לדבר עליהם כעל אנטישמים יהודים ומה עשוי ניתוח עמדותיהם לתרום להבנת תופעת האנטישמיות היהודית בהקשר היסטורי רחב יותר מן המקובל במחקרים העוסקים בתחום זה.

בפרק השישי אדון בזרם קטן למדי, שנעלם בתקופת גל ההמרה הגדול: המתפלספים היהודים. בתחילת הפרק אשחזר את קיומו של זרם של יהודים (שנקרא בפי הפילוסופים הדתיים 'מתפלספים') שדגל באי־הקפדה על שמירת מצוות. בהמשך אראה שזרם זה נעלם כליל בסוף המאה הארבע עשרה. סביר להניח שהמשתייכים אליו המירו את דתם בגל הגדול של ההמרה בסוף המאה הארבע עשרה ותחילת המאה החמש עשרה. אנשים אלו לא כתבו ספרים – בין השאר משום שהיו אדישים לנושאים דתיים – קודם המרתם וגם אחריה. אדישות דתית אידיאולוגית זו היא פן משלים ליתר אידיאולוגיות ההמרה שבהן אעסוק.